

AHMET ÖZCAN

DOKTOR  
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ  
SİYASET BİLİMİ VE  
ULUSLARARASI İLİŞKİLER  
BÖLÜMÜ

IMMANUEL KANT'IN (1991: 54) İNSANLIĞIN OLGUNLUK ÇAĞI-na *geçiş aşaması* olarak betimlediği Aydınlanma, 'bilmeye cesaret et!' (sapare aude!) şiarıyla başlamıştı ama bildiği ya da bildiğini sandığı dünyaya yönelik gittikçe daha kibirli hale gelen bu özgüven, Fransa'da tarih sahnesine henüz çıkan 'halk'ın (le peuple) devrimini, kısa sürede, çok genç ve çok hırslı hatiplerin teatral performanslarının liderliğindeki *donsuz* (sans-culotte) *güruhların* giyotin festivallerine dönüştürecektir. Edmund Burke (1987: 66), 1790 yılında, yani Kant'ın *Aydınlanma Nedir Sorusuna Bir Yanıt* adlı metni yayımlandıktan yalnızca altı yıl sonra, böyle bir devrime karşı çıktığı ve onun, çok daha büyük çaplı, yıkıcı ve soğukkanlı bir dönüşümün habercisi olduğunu duyurduğu aşağıdaki satırları yazdığına, henüz ne Fransa Kralı XVI. Louis idam edilmiş, ne de Fransa Kraliçesi Marie Antoinette, vatana ihanetten enest sapkınlığa kadar birçok suçlamadan ölümüne mahkûm edilerek, Paris sokaklarında taşlanmış ve bir kutlama eşliğinde giyotinde can vermişti:

O zaman veliaht eşi olan Fransa kraliçesini Versailles'da gördüğümde beri on altı ya da on yedi yıl oluyor ve onun zar zor dokunur gibi olduğu bu göz küresine daha nefis bir imgelem asla takılmamıştı. Onu ufkun hemen üstünde gördüm, henüz taşınmaya başladığı yüce kubbeyi dekore eder ve neşelendirirken —sabah yıldızı gibi; yaşam, görkem ve neşe dolu pırıldarken. Ah! Ne devrim! Ve o yükseliş ve o düşüşü duygusuz düşünmem için sahip olmam gereken ne kalp! (...) Yiğit adamların ulusunda, şerefli adamların ve şövalyelerin ulusunda ona rastgelen böyle felaketleri görmek için yaşamam gerektiğini hayal etmezdim. Onu hakaretle tehdit edecek bir bakışın

bile intikamını almak üzere on binlerce kılıcın kınlarından fırlayacağını düşünürdüm. Ama şövalyelik çağı kapandı. Sofistlerin, ekonomistlerin ve hesapçılarınki kazandı ve Avrupa'nın ihtişamı sonsuza kadar söndürüldü. Rütbe ve cinsiyete yönelik o cömert sadakati, o mağrur teslimiyeti, o vakur itaati, esarete bile yüce bir özgürlük ruhunu canlı tutan kalbin o tabiiyetini asla, artık asla seyreylemeyeceğiz.<sup>1</sup>

Burke'ün, 'akıl çağı'nın, Fransız Devrimi'yle birlikte ete kemiğe bürünmesine, Eski Rejim'e (Ancien Régime) ait olan her şeyi histerik bir saplantıyla ortadan kaldırmasına ve dünyayı değerleri tartışılmaz soyut ilkeler (*Liberté, Égalité, Fraternité*) ve tarihsel bağlamlarından koparılmış evrensel haklar üzerinden kanla yeniden yaratmasına, bir yandan kendine özgü felsefi-romantik bir söylem bir yandan da Aydınlanma düşüncesinin *içeriden*<sup>2</sup> bir eleştirisiyle meydan okumasının karşısına, bu 'akıl çağı'nın filozofları ve yazın insanları çıktı. Paris'teki devrimin Londra'daki savunucularını temsilen Burke, Dr. Richard Price'in Ülkemize Duyduğumuz Sevgi Üzerine Söylev'ini (1789) hedef almıştı. Buna karşılık, Price'in çevresinde oluşmuş başta Joseph Priestley, Mary Wollstonecraft ve Thomas Paine'den oluşan 'radikal' entelektüel halka, Burke'ü insanlığın düşmanı bir gerici olarak ilan etmekte gecikmedi. Price (1894: 286), *Söylev*'inin ikinci baskısında Burke'ü tutarsızlık ve gericilikle suçlarken; Thomas Paine, Burke'ün *Düşünceler*'ine (1790) karşı bir yanıt olarak kaleme aldığı ve kısa sürede Aydınlanma düşüncesinin bir kutsalına dönüşecek İnsan Hakları (1792) kitabında, onu ezilenlerin düşmanı bir gerici ve onun Amerikan Devrimi'ni destekleyip Fransız Devrimi'ne karşı çıkmasına atıfla tutarsız bir ikiyüzlü olmakla itham etti: "Bay Burke, dünyadaki tüm Hükümetlere iltifat etmelidir; bu sırada, onların altında ısırtıp çeken kurbanlar, ister köle olarak satılsın isterse işkenceyle yok edilsin, bütünüyle unutulmuşlardır."

Onun İngiltere ile Fransa'nın artık düşman ülkeler olmayacağından korkarak Fransız Devrimi'ni yerini sağlama almak için kişisel bir fırsat olarak gören bir ikiyüzlü olduğuna inanan Paine (1894: 271) gibi, devrimin

- 1 Bu ve bundan sonraki tüm alıntılar, İngilizce asıllarından yazar tarafından çevrilmiştir.
- 2 Burke'ün *nasıl okunması gerektiğinden* ziyade, onun *nasıl okunamadığı* meselesine eğilen bu makale, düşünürün özellikle *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* adlı eserinin çeşitli olumsuz okumalarına odaklandığından, onun siyasal düşüncesinin etraflı bir analizini içermeye niyetinde değildir. Böyle bir analiz içeren, Burke'ün Fransız Devrimi üzerine savunduğu tezleri, Aydınlanma düşüncesinin *içeriden* bir eleştirisi olarak okuyan bir metin için bkz. Özcan (2011).

1793'te kendi öz-tanımlamasıyla “terör dönemi”ne girişinden sonra karamsarlaşacak olan Wollstonecraft, *Düşünceler*'e karşı bir yanıt olarak yazdığı ve hızla ünlenmesini sağlayan İnsan Haklarının Bir Savunması (1790) adlı eserinde, Burke'ü İngiliz siyasal sistemi tarafından yozlaştırılmış yaşlı ve kafası karışık bir siyasetçi, akli yerine duygularına yaslanan bir *sentimentalist* ve ayrıcalıklıları kayıran bir sahtekâr olarak tasvir ediyordu. Aksi takdirde Wollstonecraft'a (alıntılayan Conniff, 1999: 306) göre, Burke'ün savunulması imkânsız olan tezlerine körü körüne inanmak gerekirdi: “Antikitenin pasına hürmet edecekmişiz (...) ve şayet bazı hatalar keşfedersek, duygularımız bizi (...) kadim günlerin saygıdeğer eserlerini (...) kör bir aşkla mazur görmeye götürecekmiz”.

Radikal romancı Robert Bage (alıntılayan Kramnick, 1983: 190) ise Burke'e yönelik bu saldırı furyasına, yazarın yukarıda verilen satırlarını Aydınlanma düşüncesinin vasat bir metnine dönüştürerek katkıda bulunmuştur:

Ön yargı ve tutkunun imparatorluğunu geri getirmeye cüret eden adamı cezalandırmak için on binlerce kalem, hokkalarından fıskırmalıdır. Şövalyelik çağı, şükürler olsun, kapandı. Gerçeğin ve aklın çağı başladı ve o, ayaktakımı ve piskoposlara rağmen olgunluğa erişecektir. Yasa – etkin, yenilmez intikam alan yasa, burada gezgin şövalyedir.

Benzer bir yöntemle Priestly (alıntılayan Kramnick, 1983: 190), *Düşünceler*'in en vurucu paragraflarından birini dönüştürerek, Burke'ü önyargının filozofu olarak resmetmiştir:

Bağrınıza basın o zaman onları (önyargıları), beyefendi, ne kadar isterseniz. Önyargı ve hata, şimdi yükselmiş olan güneşin etkin bir şekilde dağıtacağı bir sistir yalnızca. Tıpkı masaldaki köylünün paltosuna yaptığı gibi, sıkı bir şekilde tutun onları üzerinizde; aynı güneş, ışınlarının sıcaklığından daha fazla bir şiddet kullanmaksızın sizi, onu fırlatıp atmaya mecbur bırakacaktır, elbette siz onun altında terlemeyi ve daha serin ve daha az yüklü arkadaşlarınızın alaylarını yüklenmeyi tercih etmezseniz.

Burke'ün *Düşünceler*'inin “sahtekârlık”, “ikiyüzlülük”, “gericilik” ve “fırsatçılık” olarak okunması, yalnızca yazarın kendi çağdaşlarıyla sınırlı kalmadı ve bu okuma, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla taşındı (Marx, 1978: 655n65):

Tıpkı, Amerika'da karışıklıklar başladığı zaman, Kuzey Amerika sömürgelerinin hizmetinde, İngiliz oligarşisine karşı liberal rolünü

oynadığı gibi, İngiliz oligarşisinin hizmetinde de bu dalkavuk, Fransız devrimine karşı romantik övgüler<sup>3</sup> düzmüş bir vülger burjuva idi. “Ticaretin yasaları, doğanın yasalarıdır ve bu nedenle, Tanrı’nın yasalarıdır.” (E. Burke, I.c., s. 31, 32.) Bu adamın, Tanrı ile doğanın yasalarına sadık kalarak kendisini daima en iyi pazarda satmasına hiç şaşmamak gerekir.

Marx’ın devasa üretimi içerisinde, Edmund Burke’ün siyasal düşüncesi üzerine, yalnızca Kapital’in birinci cildinde yüzlerce dipnot arasında rastgelen ve kişisel saldırı düzlemini zar zor geçen yukarıdaki “vülger” yorumu bulmaya şaşmamak gerekir. Burke’ün İngiliz yasama dilinden ekonomi politikine geçen ‘yoksul emekçi’ (labouring poor) terimini “iğrenç politik ikiyüzlülük” olarak tanımlamasından hareketle, onu “iğrenç politik esnaf” (1986: 655n65) ya da onun Fransız devrimcilerine yönelik kullandığı terminolojiyi kendisine çevirerek “ünlü sofist ve dalkavuk” (1986: 285) olarak aşağılayan Marx (1986: 655n65) için temel mesele, “Bugün egemen olan ve ‘ticaretin yasalarına’ büyük bir sadakatle bağlı bulunan rezilce karakter yoksunluğu karşısında, kendisinden sonra gelenlerden tek bir şeyde, ‘yeteneklilikte’ farklı bulunan bu Burke’leri teker teker teşhir etmek”ti.

O halde, Amerikan Devrimi’ni destekleyip Fransız Devrimi’ne karşı çıkmayı bir çelişki gibi sunan ve onun tüm siyasal düşüncesini (doğası ve Tanrısı’yla birlikte) kişisel yükselme hırsını saklayan bir örtüye ve bayağı bir serbest piyasa savunusuna indirgeyen Marx için Burke, bir sahtekârdan başka bir şey olamazdı. Oysa Aydınlanma’nın ilk (*romantik ve içeriden* bir) eleştirisini sunan Burke’ün siyasal düşüncesinin Aydınlanma’nın kendisinden çıkan ve onun ilerlemeci ve devrimci karakterini daha da radikalleştiren Marx’ın siyasal düşüncesiyle taban tabana zıt olması, Marx’ın Burke’e karşı duyduğu bu hayli kişisel antipatinin gerçek nedeni olmalıdır. Yüce ile güzel [sublime and beautiful] arasındaki ayrıma dayanan ve 1757 yılında yayımlandığında büyük bir yankı uyandıran siyasal estetik kuramıyla, henüz yirmi sekiz yaşında zaten üne kavuşmuş bulunan Burke’ün Amerikan Devrimi’ni desteklediği ve Britanya’nın Hindistan sömürge yönetim şeklini eleştirdiği siyasal hayatı tamamen eleştiriye açık olmakla birlikte, ölümünden altı yıl önce, altmış iki yaşında kaleme aldığı ve Aydınlanma düşüncesine karşı yapılmış ilk ve en esaslı meydan okumalardan biri olan Fransız Devrimi eleştirisini salt kişisel hırsa indirgemek, asıl siyasal felsefede vülgerliğin karşılığı olsa gerekir.

3 Burada “övgüler (düzmüş)” olarak İngilizceden hatalı çevrilmiş “laudator temporis acti”, aslında “geçmiş zaman övücüsü (rolünü oynamış)” olarak çevrilmeliydi.

Aslında, Fransız Devrimi'ni “*sivil toplumun siyasal karakterini ortadan kaldıran*”, insanı bir yandan sivil toplumun egoist ve bağımsız bir üyesine, diğer yandan da devletin bir vatandaşına dönüştüren ve bu nedenle insani bir kurtuluşla *tamamlanması* elzem olan siyasal bir kurtuluş olarak değerlendiren Marx (1988: 114-115), Burke'ün siyasal düşüncesinin tam karşısında yer aldığı farkındaydı. Bu nedenle, Burke ile Marx'ın yazılarında ileri sürülen benzer savlar, tamamen ters amaçlarla ve ters hedeflere yönelik olarak formüle edilmiştir. Örneğin, Burke (1987: 28), soyut “insan hakları” kavramsallaştırmasını hakların tarihselliği ve özgüllüğü ile eleştirerek “insan” kavramını yerelleştirirken, Marx (1988: 114-115), insan hakları tarafından korunanlardan (din, mülkiyet, ticaret vb.) nihai özgürleşme ile bireysel insanın evrenselleşip bir ‘cinsil-varlık’ olmasını vaaz etmekteydi.

Oysa Burke'ün değiştirerek muhafaza etmeyi telkin eden (kendi tanımlamasıyla) “basiretli” [prudential] siyasal felsefesi<sup>4</sup>, Aydınlanma çağı ile başlayan her türlü devrimci teori ve pratiğe bir meydan okumayı oluşturduğundan radikal değişim taraftarı Marksizm'in bir Burke sorunu hep olagelmıştır. Ayrıca 20. yüzyılda, Burke, yalnızca “gerici bir filozof” olarak değil; aynı zamanda, en az bunun kadar yanlış bir okumayla “burjuva toplumunun düşmanı” olarak görüldüğünden, Marksizm, Burke'le “ortak düşman” üzerinden yakınlaşma yoluna da gitmiştir. Bu anlamda Harold Laski, Burke'ün siyasal düşüncesine “kapitalist toplumun bir eleştirisi” olarak değer gösteren ilk Marksist düşünürdür. Burke'ün düşüncelerinde tamamen samimi olduğuna inanan Laski, bir yandan Burke'ün gelenek savunusunun kapitalist toplumun yıkıcı eğilimlerini kavramasına yol açtığını iddia ederken; onu, David Hume<sup>5</sup> ile birlikte Aydınlanma düşünürlerinin arasından öne çıkaran bütün özgül tezlerini (akıl eleştirisi, önyargı övgüsü vb.) birer hata olarak dışlamaktan da geri durmamıştır (Kramnick, 1983: 200; 1996: 138). Marx'ın Burke üzerine kısa ve öz tezini savunmak ve Marksizm'in Burke sorununu kati olarak halletmek üzere, Burke'ün siyasal düşüncesini ilk kez kapsamlı ve derinlemesine ele alan Marksist ise hocası Laski'nin tezini reddeden öğrencisi C.B. Macpherson'dır. Düşünürün Fransız Devrimi eleştirisinin gölgesinde kalmış diğer çalışmalarını öne çıkaran Macpherson (1962; 1983), Burke'ün kapitalist topluma teorik bir saldırı düzenlemek şöyle dursun, geleneksel hiyerarşik toplumu, serbest piyasanın hizmetine sunduğunu ve

4 “Bir takım değişim araçları olmayan bir devlet, kendini muhafaza etme araçlarından da yoksundur.” (Burke, 1987: 19)

5 Burke ile Hume arasında böyle bir teorik ilişki kuran değerli bir metin için bkz. McClelland (1996: 402-424).

böylece doğmakta olan kapitalist sisteme eski baskı ve itaat araçlarını takdim ettiğini iddia etmiştir. Her ne kadar Macpherson, Burke'ün serbest piyasaya olan inancını ifşa etmeyi başarsa da, Aydınlanma felsefesini eleştiren diğer savlarının yalnızca bu inanca hizmet ettiği şeklindeki tezi fazla-gerilmiş görünmektedir.

Yine de, Burke'ün siyasal düşüncesinin en zorlu olumsuz okuması, 20. yüzyılın en yenilikçi tarihçilerinden biri tarafından gerçekleştirilmiştir. 18. yüzyıl İngiliz siyasetinde düşünce ve ideallerin rolünün son derece pozitivist bir eleştirisini sunan, siyasetin düşünceler üzerinden değil, çıkarlar üzerinden işlediğini savunan ve Lord Macaulay, W.E.H. Lecky, G.O. Trevelyan ve G.M. Trevelyan gibi geleneksel tarihçilerin tüm tezlerini dayandırdıkları Whig ile Tory ayrımını reddederek İngiliz siyasetini *prosopografi* (kolektif biyografi) yöntemiyle deşifre etmeyi amaçlayan Namierizm'in kurucusu Lewis Bernstein Namier (alıntılayan Kramnick, 1983: 199), Burke'ün tüm üretimini ustaca bir sahtekârlık ve siyasal şarlatanlık olarak yorumlar:

Neredeyse iki yüz yıldır ölçsüz bir şekilde hayranlık duyulan ve en bol miktarda alıntılanan Burke'ün yazıları, bu adam ile okuyucuları arasında fevkalade bir yanılsama olarak durmaktadır. (...) Algılarının eğilimi incelendiğinde o, çoğu zaman, kötü bir gözlemci olarak ve (...) tahayyülünün uydurmalarını yalnızca uzaktan bağlantılı olduğu gerçekliğin yerine ikame ederken bulunacaktır.

Yalnızca onu sahtekârlıkla itham eden Namier tarafından değil, aynı zamanda onun siyasal düşüncesini bir hayli önemseyen 18. yüzyıl İngiliz tarihçisi J.G.A. Pocock tarafından da, Burke'ün tacın sahibi III. George ile gizli Tory danışmanları arasında anayasa ve Whig'lere yönelik "çifte kabine" [double cabinet] olarak adlandırdığı bir komplonun ya da Fransız Devrimi ile başlayan değişim rüzgarının arkasında devrimci yazın insanları ile finansal spekülâtorler tarafından yürütülen bir entrikanın olduğu konusundaki savları tarihsel birer hata olarak not edilmektedir (Kramnick, 1983: 198; Burke, 1987: xxiii). Yine özellikle *Düşünceler*'de temel önemde olan "kadim anayasa" kavramsallaştırması, 18. yüzyıl İngiliz siyasal tarihinin Whig yorumunun klasik bir argümanı iken, feodal [landed] ve ticari [commercial] çıkarların uyumu konusundaki tezi, yine dönemin egemen siyasal inancının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Burke, 1987: xix). Ancak, yazarın metinlerinde, ne yukarıdaki gibi komplo teorilerine dayanan tarihsel hataların bulunması, ne de dönemin bugün geçersiz olduğu görülen bir takım siyasal argümanlarının kullanılması, Burke'ün siyasi görüşlerini değersiz kılar. Siyasal teori ile siyasal tarih arasındaki bu organik ilişki gözetildiği müddetçe *Düşünce*-

*ler*, Aydınlanma felsefesinin tam kalbine bizzat onun araçlarıyla yapılan ve kendi iç çelişkileri ve sınırlamaları olan teorik bir saldırı niteliğindedir ve tam da bu niteliğiyle Burke'ün siyasal düşüncesi, hakkaniyetli bir yeniden okumaya sahip olduğu bütün iyi ve kötü üne rağmen muhtaç gözükmeye devam etmektedir.

## KAYNAKÇA

- Burke, E. (1987), *Reflections on the Revolution in France* (1790), Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Conniff, J. (1999), 'Edmund Burke and His Critics: The Case of Mary Wollstonecraft', *Journal of the History of Ideas*, 60 (2), 299-318.
- Kant, I. (1991), *Political Writings*, H. Barry Nisbet (çev.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Kramnick, I. (1983), 'The Left and Edmund Burke', *Political Theory*, 11 (2), 189-214.
- (1996), 'Liberalism, Marxism, and the Enlightenment: The Case of Harold Laski', Bernard Yack (ed.), *Liberalism without Illusions* içinde, Chicago: The University of Chicago Press.
- Macpherson, C.B. (1962), *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford: Clarendon Press.
- (1983), *Burke*, Oxford: Oxford University Press.
- Marx, K. (1986), *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tablolu (1867)*, Alaattin Bilgi (çev.), İstanbul: Sol Yayınları.
- (1988), 'On the Jewish Question', François Furet (yaz.), *Marx and the French Revolution* içinde, Chicago/Londra: The University of Chicago Press.
- McClelland, J. S. (1996), *A History of Western Political Thought*, New York: Routledge.
- Özcan, A. (2011), *Edmund Burke, the French Revolution and the Enlightenment*, Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.
- Paine, T. (1794), *The Writings of Thomas Paine-2, 1779-1792*, New York: G. P. Putnam's Sons, Liberty Fund, <http://oll.libertyfund.org/title/344>, Son Erişim Tarihi: 20 Ocak 2015.
- Price, R. (1789), *A Discourse on the Love of Our Country*, Londra: T. Cadell, Liberty Fund, <http://oll.libertyfund.org/title/368>, Son Erişim Tarihi: 20 Ocak 2015.